

EDUARDAS BRUSOKAS

**KAI VĒLIAVININKUS KEITĖ GENEROLAI:
PAVIETŲ GENEROLAI MAJORAI – NAUJA KARINĖS ADMINISTRACIJOS
PAREIGYBĖ 1794 METAIS¹**

Įvadas. Ilgą laiką Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenių pagrindą sudarė šauktinių bajorų kariuomenė. Privaloma bajorų karinė tarnyba Lietuvoje galutinai buvo įtvirtinta pirmajame ir vėlesniuose Lietuvos statutuose. Šauktinių bajorų daliniai dažniausiai² buvo formuojami teritoriniu (žemės ar pavieto) pagrindu, o juos organizuoti privalėjo tam skirti pareigūnai – vėliavininkai. Jie, E. Gudavičiaus nuomone, „buvo svarbiausia autonominės karo organizacijos grandis“³. Paskelbus visuotinį šaukimą, vėliavininkai sušaukdavo pavieto bajorus, patikrindavo susirinkusiuosius ir jų ginklus, surašydavo, kas ir kodėl neatvyko, atsiskaitydavo už tai etmonui. Vykstant į karą, vėliavininkas nešdavo pavieto vėliavą.

Iki XVI a. vidurio pašauktinė kariuomenė sudarė karinės sistemos pagrindą. Tačiau prasidėjus Livonijos karui, greta šauktinių ėmė sparčiai augti samdinių skaičius⁴. Bajorai, vengdami vykdyti savo pareigą, vis dažniau sutikdavo mokėti papildomus mokesčius samdiniams samdyti, todėl visuotinis šaukimas buvo skelbiamas vis rečiau, tik kilus ypatingam pavojui. Palaipsniui samdinių vis daugėjo, todėl vėliavininko pareigybės reikšmė sumažėjo. Dar labiau ji sumenko, pamažu tapdama tik garbės pareigybe, XVIII a., kai

¹ Straipsnis parengtas vykdant projektą „Biurokratinių struktūrų raida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1775–1795 m.“ Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. MIP-03/2010).

² Dalis bajorų tarnavo didikų kariniuose daliniuose.

³ E. Gudavičius, Lietuvos pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai, *Karo archyvas*, t. XIII, Vilnius, 1992, p. 85.

⁴ G. Lesmaitis, *LDK samdomoji kariuomenė XV a. pabaigoje – XVI a. antroje pusėje*, Vilnius, 2010, p. 70.

Abiejų Tautų Respublika (toliau – ATR) perėjo prie nuolatinės kariuomenės modelio. Nors formaliai bajorų pareiga vykti į karą nebuvo panaikinta, visuotiniai šaukimai visai nebuvo skelbiami.

Po nesėkmingo 1792 m. karo su Rusija įsitikinta, kad ATR kariuomenė yra per maža. 1794 m. sukilimo organizatoriams tapo aišku, kad net įtraukus į sukilimą visą vis dar egzistuojančią ATR kariuomenę, laimėti nepavyks. Reguliariai kariuomenei buvo būtina ne tik moralinė, materialinė, tačiau ir ginkluota krašto gyventojų parama. Todėl dar prieš sukilimą svarstyta, kaip padidinti ATR ginkluotąsias pajėgas. Papildomoms ginkluotoms pareigoms suburti buvo nutarta pavietuose įsteigti naują karinės administracijos pareigybę – pavieto generolą majorą.

Būtų neteisinga teigti, kad pavietų generolai visiškai nepateko į istorikų akiratį. Tačiau dažniausiai 1794 m. sukilimo tyrinėtojų darbuose⁵ epizodiškai paminimi tik keli pavietų generolų majorai, kurie aktyviai pasireiškė ginkluotoje kovoje. Pirmasis ir bene vienintelis darbe, skirtame 1794 m. sukilimo ginkluotųjų pajėgų organizavimo problemai⁶, nagrinėjęs generolų majorų pareigybę, buvo J. Koveckis (Kowecki).

Kadangi J. Koveckis didelį dėmesį skyrė sukilimo organizatorių planams, jis išsamiau nagrinėjo generolų majorų pareigybės genezę, mažiau dėmesio skirdamas šios pareigybės raidai ir generolų majorų veiklai sukilimui prasidėjus. Todėl šiame darbe ne tik plačiau apžvelgsime generolų majorų pareigybės raidą Lietuvoje, bet ir nustatysime, kokios buvo svarbiausios jų funkcijos, kaip jos buvo vykdomos. Išsiaiškinsime, kada generolai majorai išrinkti pavietuose. Straipsnyje taip pat bus analizuojama iki šiol istoriografijoje netirta pavietų generolų majorų ir tvarkomųjų komisijų santykio problema.

Pagrindiniai šaltiniai, leidžiantys apžvelgti generolų majorų funkcijas ir pareigybės raidą, yra Lietuvos Aukščiausiosios Tautinės Tarybos (toliau – LATT) ir jos deputacijų universalai, nurodymai, kurių nemaža dalis sukilimo metu buvo išspausdinta atskirais informaciniais lapeliais⁷ ir Lietuvos sukilėlių oficioze – „Gazeta Narodowa Wileńska“. Šiame laikraštyje taip pat yra nemažai informacijos apie generolų majorų išrinkimą pavietuose ir jų pareigų patvirtinimą.

Šaltinių, atspindinčių pavietų generolų majorų veiklą, yra išlikę labai nedaug. Iki šiol buvo žinomi tik Telšių pavieto generolo majoro Antano Vaitkevičiaus kanceliarijos fragmentai⁸. Šiame darbe panaudotas Ukmergės pavieto generolo majoro Juozapo Mori-

⁵ P vz., H. Mościcki, *General Jasiński i powstanie kościuszkowskie*, Warszawa, 1917; *Powstanie kościuszkowskie 1794: dzieje militarne* (T. Rawski), t. 1, Warszawa, 1994, t. 2, Warszawa, 1996; B. S z y n d l e r, *Powstanie kościuszkowskie 1794*, Warszawa, 1994.

⁶ J. K o w e c k i, *Pospolite ruszenie w insurekcji 1794 r.*, Warszawa, 1963.

⁷ *Lietuvos mokslų akademijos centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAB RS), Dokumentų powstania 1794 r. w Polsce i Litwie: 92 dokumenty T. Kościuszki, Rady Naywyższy Narodowey, Rady Naywyższy Narodowey Litewskiey i innych.

⁸ Originalai buvo prieinami H. Mościckiui. Šiuo metu žinomi tik jų nuorašai, LMAB RS, f. 267–1448, 1794 m. sukilimo Žemaitijoje dokumentų nuorašai.

konio veiksmų „žurnalas“⁹. Gaila, kad jame užfiksuota vos kelių savaičių veikla, tačiau ir iš jų galima daryti tam tikras išvadas, ypač apie tai, kaip buvo vykdomi generolo majoro nurodymai parapijose.

Greta reguliarios kariuomenės organizuoti ir pagalbinus gyventojų dalinius galutinai apsispręsta sukilimo organizatorių suvažiavime Podgužėje (Podgórze), netoli Krokuvos, 1793 m. rugsėjį. Čia taip pat nutarta, kad nereguliarūs teritorinius sukilėlių dalinius turės burti Žemės (*ziemiarskie*) generolai majorai, kurie turėjo būti visose vaivadijose, pavietuose, žemėse¹⁰.

Pavietų generolų majorų pareigybės įsteigimo tikslus atskleidžia T. Kosciuškos instrukcijos, duotos Romoje 1793 m. pabaigoje iš Lenkijos ir Lietuvos atvykusiems sukilimo organizatoriams. Jose, kartu su trumpai išdėstytu karo planu, buvo numatyta, kad reguliari kariuomenė turi būti remiama nereguliariais daliniais, kurie palapsniui turėjo būti įtraukiami į kariuomenės sudėtį. Tokiu būdu tikėtasi suburti net ne 100 tūkst. karių kariuomenę (kaip tai numatė Ketverių metų seimas¹¹), o dvigubai didesnę.

Sprendimo organizuoti teritorinius dalinius negalima laikyti vien tik grįžimu prie ankstesnės ATR tradicijos, o labiau modernių šalių patirties pritaikymu, nes tokios valstybės kaip JAV, Prancūzija tokiu pačiu būdu organizavo papildomus dalinius reguliariai kariuomenei paremti ir papildyti¹².

Iš minėtos instrukcijos aišku, kad generolai majorai turėjo pradėti veikti pavietuose dar prieš sukilimą. Jie privalėjo pateikti raštišką patikinimą T. Kosciuškai, kad dėsiai prieš sukilimo, taip pat informuoti, kiek jie gali turėti žmonių, ginklų, amunicijos, provizijos. Dar 1793 m. viduryje Rusijos ambasadorius, siekdamas dar labiau susilpninti ATR, ėmėsi politinio spaudimo, reikalaudamas sumažinti kariuomenę daugiau kaip per pusę – iki 15 tūkst. karių. Suprantant, kad kariuomenės redukcijos¹³ išvengti nepavyks, instrukcijoje generolams majorams prisakyta prilaikyti privačiuose dvaruose atleistus iš kariuomenės karininkus ir kareivius. Nustatyta, kad sukilimui prasidėjus, generolas majoras turi teisę skirti asmenis karininkais į nereguliarūs dalinius, vykdyti būtinas rekvizicijas ir paklusti reguliarios kariuomenės generolams majorams bei aukštesniems karininkams¹⁴. Nėra jokių žinių, kad generolai majorai pradėtų veikti ar bent būtų paskirti kuriame nors paviete Lenkijoje ir Lietuvoje iki sukilimo pradžios.

⁹ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – *LVA*), f. 1135, ap. 14, b. 374. Šis šaltinis buvo žinomas istorikui R. Jasui, tačiau savo darbuose jo nepanaudojo.

¹⁰ J. K o w e c k i, *Pospolite ruszenie w insurekcji 1794 r.*, s. 63.

¹¹ V. R a k u t i s, *LDK kariuomenė Ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, Vilnius, 2001.

¹² J. K o w e c k i, *Pospolite ruszenie w insurekcji 1794 r.*, s. 38–39.

¹³ Rusijos ambasadoriui reikalaujant ir Gardino seimui formaliai tam pritarus, realiai kariuomenės redukcija prasidėjo 1794 m. kovo pradžioje, *Powstanie kościuszkowskie 1794: dzieje militarne*, t. 1, s. 77.

¹⁴ J. K o w e c k i, *Pospolite ruszenie w insurekcji 1794 r.*, s. 65, 71.

Nežinia, kiek plačiai buvo žinomi Podguzės suvažiavimo nutarimai ir T. Kosciuškos instrukcijos, tačiau tikėtina, kad sukilimo Lietuvoje organizatoriai buvo neblogai su jomis susipažinę, nes prasidėjus sukilimui Lietuvoje¹⁵ kūrėsi labai panašios sukilėlių valdžios struktūros (taip pat ir generolo majoro institucija) kaip ir Lenkijoje. Verta paminėti, kad 1793 m. instrukcijas, kuriose numatytos generolų majorų veiklos gairės, į Lietuvą turėjo pristatyti Konstantinas Jelskis¹⁶, kuris vėliau buvo išrinktas Gardino pavieto generolų majoru¹⁷.

Pirmasis LATT universalas, kuris kiek konkretizavo vaivadijų ir pavietų ginkluotųjų pajėgų organizavimą, struktūrą, funkcijas, vadovavimą joms, išleistas gegužės 3 d.¹⁸ Pirmiausia nustatyta, kad kiekvienas pavietas (kuriame iki tol to nepadaryta) turi išsirinkti pavieto ginkluotųjų pajėgų komendantą, kuris turėjo būti žinomas kaip doras, drąsus pilietis, bent kiek susipažinęs su karyba ir nėjęs jokių pareigų Targovicos¹⁹ konfederacijoje. Šie komendantai turėjo vadintis pavieto generolais majorais. Nors pavietų komendantams buvo suteikta teisė vadintis generolais majorais, jie nebuvo prilyginti reguliarios kariuomenės generolams majorams (apie ką LATT pranešė kitame savo universale²⁰). Taip skambiai buvo įvardyta tik pareigybė, kurios pagrindinės funkcijos – pavieto ginkluotųjų pajėgų organizavimas ir vadovavimas joms.

Generolui majorui buvo nustatyta: rūpintis visų gyventojų apginklavimu, suregistruoti visus tinkamus ginkluotai kovai, šventadieniais prie bažnyčių ar kitose nustatytose vietose organizuoti karinius mokymus. (Pavietų generolai majorai ir rotmistrai įspėti, kad be reikalo valstiečių neatitrauktų nuo darbų ir jokių būdu nenaudotų jų darbo asmeniniais tikslais). Generolai majorai suburtuose daliniuose turėjo palaikyti karišką discipliną, organizuoti sandėlių ir pervežamų kariuomenės reikmių sargybą. Priešui artėjant ar gavus nurodymą jungtis prie reguliarios kariuomenės, pasirūpinti, kad valstiečiai būtų priskirti linijiniams (pėstininkų), o bajorai – Tautinės kavalerijos daliniams.

¹⁵ Formaliai sukilimas Lietuvoje prasidėjo balandžio 16 d. Šiauliuose, kai sukilo ten buvusi LDK I tautinės kavalerijos brigada, tačiau pavietai ėmė jungtis prie sukilimo tik po to, kai balandžio 23 d. buvo išvaduotas Vilnius ir balandžio 24 d. paskelbtas Lietuvių Tautos sukilimo aktas. Dėl nepakankamų ryšių su Lenkijos sukilėliais Lietuvoje pusantro mėnesio (iki birželio 10 d.) veikė atskira sukilimo vadovybė – LATT.

¹⁶ J. K o w e c k i, *Pospolite ruszenie w insurekcji 1794 r.*, s. 65.

¹⁷ 1794 05 10 Gardino tvarkomosios komisijos protokolas, *Archiwum Główne Akt Dawnych* (toliau – *AGAD*), *Archiwum Zamoyskich*, b. 3075, l. 103.

¹⁸ 1794 05 03 LATT universalas dėl apsiginklavimo, *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 2, 1794 05 07.

¹⁹ Tai yra nepriklausę LDK ir Lenkijos Karalystės generalinėms laisvosioms konfederacijoms: R. Š m i - g e l s k y t ė - S t u k i e n ė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius, 2003, p. 16–17.

²⁰ 1794 05 08 Lietuvos Aukščiausiosios Tautinės Tarybos organizacija (spaudinys), *LMAB RS, Dokumenty powstania 1794 r. w Polsce i Litwie: 92 dokumenty T. Kościuszki, Rady Naywyższy Narodowey, Rady Naywyższy Narodowey Litewskiey i innych*, Nr. 11.

Pavieto generolas buvo tiesiogiai pavaldus ne tik LATT ir prie jos esančiai Slaptajai deputacijai (kuri buvo atsakinga už karinių operacijų organizavimą ir veiksmų tarp Lietuvos divizijų koordinavimą²¹), bet ir kariuomenės vyresnybei. Gegužės 3 d. vyriausioju ginkluotųjų pajėgų vadu LDK buvo paskirtas Jokūbas Jasinskis²², todėl LATT įpareigojo generolus majorus nedelsiant vykdyti jo instrukcijas ir nurodymus. Be to, pavieto teritorijoje esant reguliarios kariuomenės daliniui (nuo divizijos iki regimento), generolas majoras privalėjo jo vadui raportuoti apie pavieto ginkluotąsias pajėgas ir vykdyti jo įsakymus.

Iki generolo majoro pareigybės atsiradimo reikalai, susiję su kariuomene, pavietuose buvo civilinių-karinių komisijų, kurios sukilimo metu dažniausiai vadinamos tvarkomosiomis komisijomis, žinioje. Įsteigus generolo majoro pareigybę, kuri laiką generolų majorų ir tvarkomųjų komisijų ryšiai bei santykiai nebuvo apibrėžti. Nustatyta tik, kad tvarkomosios komisijos vykdytų visus generolo majoro reikalavimus, būtinus jo funkcijoms atlikti.

Gegužės 15 d. LATT išleido naują instrukciją pavietų generolams majorams, kuria įtvirtino šią pareigybę pavieto administracijos struktūroje, tiksliau apibrėžė jos funkcijas, struktūrą ir teises. Instrukcijoje pirmiausia nurodyta, kad generolus majorus privalo išrinkti pavietų bajorų seimeliai, o juos patvirtinti – LATT. (Apie tai, kad ji suteiks patentus išrinktiems generolams majorams, paskelbta jau šiek tiek anksčiau²³).

Pagrindinės generolo majoro pareigos iš esmės nepakito. Jis ir toliau privalėjo organizuoti pavieto ginkluotąsias pajėgas, t. y. burti tinkamus ginkluotai kovai vyrus, rūpintis jų apginklavimu ir karinių pratybų organizavimu. Taip pat jis turėjo užtikrinti valdžios universalų skelbimą paviete, o delsiančius juos skelbti – areštuoti. Generolas majoras privalėjo nedelsdamas vykdyti sukilimo vyresnybės ir reguliarios kariuomenės vadovybės nurodymus, prižiūrėti, kad paviete į visus miestelius iš pavieto teismų miesto būtų organizuotas ir funkcionuotų karo lauko paštas (ypač Vilniaus kryptimi), saugoti sandėlius, kontroliuoti, kad visame paviete tinkamose vietose būtų pastatyti šiaudais aprišti ir smala aplieti signaliniai stulpai, kuriuos, kilus pavojui, uždegus, parapijų dešimtukai ir šimtinės turėjo susiburti iš anksto numatytose vietose, paskirtose generolo majoro²⁴.

²¹ Z. Sułęk, *Protokoły Deputacji Tajnej Wileńskiej 1794 r.*, *Studia i materiały do historii wojskowości*, t. XIII, cz. 1, Warszawa, 1967, s. 278–279.

²² *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 2, 1794 05 07.

²³ 1794 05 08 Lietuvos Aukščiausiosios Tautinės Tarybos organizacija (spaudinys), *LMAB RS*, Dokumenty powstania 1794 r. w Polsce i Litwie: Nr. 11.

²⁴ Nepraėjus ir dviem savaitėms LATT konkretizavo nurodymą dėl smaluotų stulpų, reikalaujama, kad tokie stulpai būtų kiekviename kaime, o jei atstumas tarp kaimų didelis – kas pusė mylios. Stulpus pastatyti įpareigoti kaimų savininkai, posesoriai ir valdytojai: 1794 05 27 LATT universalas Nr. 20 (spaudinys), *LVIA*, f. 1135, ap. 4, b. 10, l. 40. Kai kurių pavietų Tvarkomosios komisijos išleido papildomus nurodymus dėl

Pavieto teismų mieste, kur turėjo būti generolo majoro kanceliarija, generolas majoras iš savanorių²⁵ ir kantonistų²⁶ privalėjo organizuoti kuo didesnę įgulą (kokią mieste tik buvo galima išlaikyti), turėjusią eiti sargybas ir vykdyti kitą miesto įgulai būdingą tarnybą. Šią tarnybą organizuoti ir kontroliuoti turėjo generolui majorui priskirtas karininkas. Be to, pavieto generolas majoras įpareigotas žinoti pavietų miestuose ir miesteliuose pirklių ir pardavėjų turimas ginklų, amunicijos atsargas, kurios be jo žinios negalėjo būti parduotos ar išduotos.

Nors minėtoje instrukcijoje vėl nebuvo apibrėžtas generolų majorų ir tvarkomųjų komisijų santykis, jį galėtume įvertinti kaip bendradarbiavimą, kadangi daugelį savo funkcijų (valdžios universalų skelbimą, karo pašto organizavimą, pavieto ginkluotųjų pajėgų aprūpinimą ir pan.) generolas majoras turėjo vykdyti kartu su komisija. Tik grynai kariniai dalykai palikti generolo majoro kompetencijai. Beje, generolo majoro ir tvarkomosios komisijos artimus ryšius stiprino tai, kad išrinktasis generolas majoras tapdavo ir komisijos nariu, ką numatė minėta instrukcija.

Generolui majorui buvo suteiktos ir teisinės galios. Įvykus sunkiam karo įstatymų numatytam nusikaltimui, jis galėjo organizuoti teismą ir nuteisti kaltąjį, tačiau pats vykdyti bausmės neturėjo teisės. Jis privalėjo pristatyti nusikaltėlį kartu su kaltinimo medžiaga ir savo teismo sprendimu į artimiausią didesnę karinį dalinį, o už mažesnius nusižengimus galėjo bausti ir pats.

Generolo majoro nusikalstamą veiklą buvo pavesta nagrinėti kariniams teismams, paliekant tik sąlygą, kad tokia teisme dalyvautų ir LATT atstovas, kuris turėjo pirminkauti teismui.

Generolas majoras išliko tiesiogiai pavaldus Slaptajai deputacijai. Visus raportus jis turėjo siųsti tik Slaptajai deputacijai, kuri atsirinkdavo slaptas karines žinias, o likusią informaciją persiųsdavo kitoms deputacijoms. Baiminantis svarbios informacijos „nutekėjimo“, ne visi ryšiai tarp pavietų generolų majorų ir Slaptosios deputacijos buvo vieši. Dalį korespondencijos iš Slaptosios deputacijos jis gaudavo ne į savo kanceliariją, o į saugiausią pavieto vienuolyną, kuriame turėjo nuolat budėti sargyba ir laukti slaptų

smaluočių stulpų, išpėdami, kad jie gali būti uždegti tik priešui priartėjus (uždegus tyčia ar per neatsargumą grėsė griežta bausmė), o deginti smalą ir anglį buvo galima tik su rotmistro žinia, kad jų keliami dūmai neklaidintų dėl tariamo pavojaus apylinkių gyventojų: 1794 05 30 Telšių Tvarkomosios komisijos posėdžių protokolai, *LMAB RS*, f. 267–1448, 1794 m. sukilimo Žemaitijoje dokumentų nuorašai, l. 3.

²⁵ Tai yra tie, kurie savo noru ir lėšomis jungėsi prie kariuomenės ar būrėsi į atskirus savanorių dalinius. Didžioji jų dauguma buvo bajorai.

²⁶ Gegužės pradžioje sukilimo Lietuvoje ginkluotųjų pajėgų vadas J. Jasinskis išleido nurodymą dėl nuolatinių pavietų ginkluotųjų pajėgų organizavimo. Šiuo nurodymu įpareigojo pavietų generolų majorus suburti pagrindiniame pavieto mieste iš kas penkto pavieto dūmo ginkluotą žmogų, kuris turėjo būti apsirūpinęs maistu 15 dienų, o taip pat pristatyti generolui majorui po 2 rublius pėstieji (valstiečiai), po 20 auksinų – raitieji (dažniausiai bajorai). Atvykusius į nustatytą vietą juos mokyti karybos turėjo 2 karininkai – atskirai pėstininkams ir atskirai kavalerijai: *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 2, Dodatek, 1794 05 07.

Slaptosios deputacijos nurodymų²⁷. Siekiant labiau formalizuoti generolų majorų veiklą, jiems nurodyta turėti savo kanceliariją. Tam, kad kanceliarija būtų greičiau suformuota, numatyta, jog uolių kanceliarijos tarnautojų darbas bus prilygintas „kariniams nuopelnams ir jiems kariškai bus atlyginta“.

Atsisakyti pareigų generolas majoras negalėjo. Instrukcija nenumatė to net majorui generolui susirgus. Tokiu atveju tik laikinai jį pavaduoti turėjo generolui majorui skirtasis karininkas (kas jį paskirs, nedetalizuota, tačiau tikėtina, kad tai turėjo padaryti Slaptoji deputacija)²⁸.

Kadangi vieni vykdyti visų funkcijų visame pavieta generolai majorai nebūtų įstengę, jau gegužės 3 d. nuostatuose jiems nurodyta visose parapijose paskirti rotmistrus ir išduoti jiems patentus. (Šiek tiek vėliau kai kurioms parapijoms skirti ir žemesni parapijos karininkai²⁹). Pagal šiuos nuostatus parapijos rotmistrai privalėjo prižiūrėti tvarką parapijoje ir vykdyti visus generolo majoro nurodymus³⁰.

Gegužės 15 d. nuostatai kiek plačiau apibrėžė parapijų rotmistrų funkcijas. Jie savo parapijose privalėjo „surinkti, apginkluoti, apmokyti karybos pagrindų parapijos žmones“, o taip pat nedelsiant vykdyti visus LATT universalus. Apie savo vykdomą veiklą jie kas dešimt dienų, o jei reikalaujama, ir dažniau turėjo informuoti pavieto generolą. Paskirtasis pavieto rotmistras jokia būdu negalėjo atsisakyti savo pareigų, išskyrus sunkios ligos atvejį³¹.

Rotmistrų pagalbininkais parapijose tapo dešimtininkai, kuriuos turėjo išsirinkti „liaudis“, t. y. valstiečiai. Vienintelis išsakytas reikalavimas dešimtininkams, – kad tai būtų sėslūs parapijos gyventojai. Svarbiausia dešimtininko pareiga buvo reikalui esant surinkti jam priskirtus žmones ir disciplinuotai nuvesti į nustatytą vietą ar po pratybų šventadieniais tvarkingai parvesti atgal. Apie savo veiklą dešimtininkai įpareigoti nuolat informuoti pavieto rotmistrą³².

Nėra aišku, ar sukilimo pradžioje Lietuvos pavietų generolams, parapijų rotmistrams buvo mokama už jų einamas pareigas. Žinoma tik, kad generolams majorams priskirtiems

²⁷ 1794 05 15 Instrukcija pavietų generolams majorams (spaudinys), *LMAB RS*, Dokumentų powstania 1794 r. w Polsce i Litwie: Nr. 24. Dalyje pavietų tokie vienuolynai buvo gan toli nuo pavieto centro ir nepakeliui iš Vilniaus, pvz., Ukmergės pavieta tam tikslui pasirinktas bernardinų vienuolynas Traškūnuose, beveik 30 km nutolęs į šiaurę nuo Ukmergės: 1794 05 19 J. Morikonio raportas Slaptajai deputacijai, *LVIA*, f. 1135, ap. 14, b. 374, l. 4.

²⁸ 1794 05 15 Instrukcija pavietų generolams majorams (spaudinys), *LMAB RS*, Dokumentų powstania 1794 r. w Polsce i Litwie: Nr. 24.

²⁹ Birželio 2 d. Ukmergės pavieto generolas majoras J. Morikonis nurodė Svėdasų parapijos rotmistru Stanislavui Okrasimskiui paskirti vadovauti kantonistams poručniką (leitenantą), vėliavininką ir jaunesnįjį vėliavininką, kuriems pažadėjo išduoti patentus: 1794 06 02 J. Morikonio įsakymas Svėdasų parapijos rotmistru, *LVIA*, f. 1135, ap. 14, b. 374, l. 13.

³⁰ 1794 05 03 LATT universalas dėl pasiginklavimo, *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 2, 1794 05 07.

³¹ 1794 05 15 Instrukcija pavietų generolams majorams (spaudinys), *LMAB RS*, Dokumentų powstania 1794 r. w Polsce i Litwie: Nr. 24.

³² 1794 05 03 LATT universalas dėl pasiginklavimo, *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 2, 1794 05 07.

karininkams algas turėjo mokėti pavietų, kuriuose jie tarnavo, tvarkomosios komisijos. O tam turėjo būti skiriamos lėšos, kurias sukilimo reikmėms aukojo pavieto gyventojai³³. Gegužės pabaigoje Lietuvos sukilėliai oficialiai pripažino savo pavaldumą T. Kosciuškai ir ėmė vadovautis jo skelbiamais universalais, instrukcijomis, nurodymais ir pan. Visai Lietuvai turėjo galioti jo nurodymas (05 30) Gardino tvarkomajai komisijai. Jame T. Kosciūška nurodė, kad iš kantonistų pavietuose turi būti formuojami milicijos³⁴ batalionai. Karininkus jiems formuoti ir vadovauti turėjo skirti pavieto generolas, o patentus patvirtinti pats T. Kosciūška (tačiau patvirtinama buvo tik tada, kai batalionai buvo realiai suformuoti). Algą pavietų karininkams, kol batalionai nebus įtraukti į kariuomenės sudėtį, turėjo mokėti pavietų tvarkomosios komisijos³⁵.

T. Kosciūška, siekdamas pagerinti karinio rengimo kokybę, o gyventojams nereikėtų toli vykti į pratybų vietas, taip pat nurodė, kad pavieto milicija turi būti apmokoma priežiūrose³⁶, o apmokymus vykdytų reguliarios kariuomenės kariškiai. Juos, paprašius tvarkomajai komisijai, turėjo skirti pavieto teritorijoje arba artimiausioje vietoje esančios divizijos generolas.

Dėl šaltinių trūkumo negalime tiksliai nustatyti daugumos Lietuvos pavietų generolų majorų išrinkimo datų, tačiau per gegužės mėnesį LATT juos patvirtino beveik visuose pavietuose (žr. lentelę).

Pavietas ³⁷	Generolas majoras	Išrinkimo data	Patvirtinimo data
Vilniaus	Tadas Korsakas (Tadeusz Korsak) ³⁸	gegužės 5 d. ³⁹	gegužės 12 d. ⁴⁰
Ašmenos	Kazimieras Katilas (Kazimierz Kociele)	–	gegužės 12 d. ⁴¹

³³ 1794 05 29 LATT nurodymas, ten pat, Nr. 10, 1794 06 04.

³⁴ T. y. nereguliarūs teritoriniai daliniai, kuriuose karinę tarnybą pasikeisdami atlieka tam tikros teritorijos gyventojai. Tokie daliniai, tik neįvardijant jų milicija, dar iki šio T. Kosciūškos nurodymo pradėti organizuoti Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

³⁵ Pavietų karininkams alga turėjo būti mokama vienu kariniu laipsniu mažesnė, nei priklausanti reguliarios kariuomenės karininkams. T. y. pavieto generolams majorams – reguliarios kariuomenės pulkininko alga, pulkininkams – majoro ir t. t. Tik žemiausiam laipsniui – vėliavininkui numatyta tokia pat alga kaip ir reguliarios kariuomenės vėliavininkui – 1000 auksinų per metus: 1794 05 30 T. Kosciūškos nurodymas Gardino tvarkomajai komisijai, *Biblioteka Narodowa* (toliau – BN), Mf. 442, Zbiór dokumentów dotyczących powstania na Litwie w 1794 roku, s. 429.

³⁶ Sukilimo metu sukurtas naujas administracinis vienetas – priežiūra (*dozór*). Priežiūros dažniausiai buvo mažesnės už parapijas – jas turėjo sudaryti ne mažiau kaip 1000 ir ne daugiau kaip 1200 valstiečių ūkių.

³⁷ Sukilimo metu vėl ėmė galioti LDK teritorinis administracinis suskirstymas, buvęs iki Gardino seimo, 1794 05 12 LATT atsakymas Ukmergės pavieto piliečiui dėl buvusio Anykščių pavieto priklausomybės, *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 4, 1794 05 14.

³⁸ V. Dzvonkovskis nurodo, kad Vilniaus pavieto generolu majoru buvo ir Juozapas Stokovskis (Stokowski): *Akty powstania Kościuski*, t. 1, Kraków, 1918, s. LXXII. Tačiau, atrodo, kad tai klaida, nes toks pavieto generolas majoras buvo ne Lietuvoje, o Lenkijos Vėliūnės (Wieluń) paviete: ten pat, t. 3, p. 182.

³⁹ *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 2, 1794 05 07.

⁴⁰ Ten pat, Nr. 4, 1794 05 14. Atskirą patentą T. Korsakui rugpjūčio 31 d. išdavė ir T. Kosciūška: *Akty powstania Kościuski*, t. 3, s. 181.

⁴¹ *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 4, 1794 05 14.

Pavietas	Generolas majoras	Išrinkimo data	Patvirtinimo data
Breslaujos	Kazimieras Belikavičius (Kazimierz Bielikowicz)	gegužės 24 d. ⁴²	gegužės 30 d. ⁴³
Lydos	Karolis Scipionas (Karol Scypion) ⁴⁴	–	gegužės 14 d. ⁴⁵
Ukmergės	Juozapas Morikonis (Józef Morykoni)	gegužės 14 d. ⁴⁶	–
Eišiškių	Juozapas Siedlikovskis (Józef Siedlikowski)	–	gegužės 27 d. ⁴⁷
Užnerio	Ksaveras Zenkavičius (Xawier Zienkowicz) ⁴⁸	–	gegužės 30 d. ⁴⁹
Trakų	Tadas de Rėsas (Tadeusz de Raess)	–	gegužės 11 d. ⁵⁰
Gardino	Konstantinas Jelskis (Konstanty Jelski) Andrius Kazanovskis (Andrzej Kazanowski)	gegužės 10 d. ⁵¹ –	gegužės 21 d. ⁵² gegužės 30 d. ⁵³
Kauno	Ignotas Prozoras (Ignacy Prozor) ⁵⁴	–	gegužės 12 d. ⁵⁵
Upytės	Dominykas Bistramas (Dominik Bystram)	iki gegužės 9 d. ⁵⁶	–
Merkinės	F. Ostonevičius (F. Ostaniewicz)	iki birželio 19 d. ⁵⁷	–
Prienų	Nikodemus Midletonas (Nikodem Middleton)	–	gegužės 12 d. ⁵⁸
Naugar- duko	Adomas Chreptavičius (Adam Chreptowicz)	–	gegužės 15 d. ⁵⁹

⁴² 1794 05 25 Breslaujos Tvarkomosios komisijos raportas, *BN*, Mf. 442, s. 329.

⁴³ *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 10, 1794 06 04. Laikraštyje neteisingai paskelbtas vardas Vincentas (Wincenty).

⁴⁴ V. Dzvонkovskis nurodo, kad Lydos pavieto generolu majoru buvo Juozapas Narbutas (Narbutt): *Akty powstania Kościuszki*, t. 1, s. LXXII. Tačiau, atrodo, kad tai klaida. Tikėtina, kad V. Dzvонkovskis matė tik vieną Lydos pavieto generolų majorų rinkimų aktą, o jų buvo net trys ir datuoti viena diena. Visuose trijuose buvo pažymėta, kad išrinkti skirtingi asmenys. Dėl to ir LATT kilo tam tikrų abejonių, tačiau Lydos generolų majoru patvirtino Karolį Scipioną: *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 5, 1794 05 18.

⁴⁵ Ten pat.

⁴⁶ 1794 05 19 J. Marikonio raportas Slaptajai deputacijai, *LVI A*, f. 1135, ap. 14, b. 374, l. 4.

⁴⁷ *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 9, 1794 06 01.

⁴⁸ J. Aniščanka nurodo, kad Užnerio pavieto generolu majoru nuo 1794 07 31 buvo Kazimieras Zenkavičius: Я. Анішчанка, *Мем Айчыны: Дакументы паўстання 1794 г. у Літоўскай правінцыі*, t. 2, Мінск, 2004, с. 226.

⁴⁹ *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 10, 1794 06 04.

⁵⁰ Ten pat, Nr. 4, 1794 05 14.

⁵¹ 1794 05 10 Gardino tvarkomosios komisijos protokolas, *AGAD*, Archiwum Zamoyskich, b. 3075, l. 103.

⁵² *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 7, 1794 05 25; Atskirą patentą K. Jelskiui gegužės 30 d. išdavė ir T. Kosciuszka: *Akty powstania Kościuszki*, t. 3, s. 181.

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ J. Aniščanka skelbia Kauno pavieto generolo majoro Joachimo Abramovičiaus raportą (1794 08 14) K. Sierakauskui: Я. Анішчанка, *Мем Айчыны: Дакументы паўстання 1794 г. у Літоўскай правінцыі*, t. 2, с. 130–131. Tačiau, atrodo, kad čia įsivėlusį kažkokią klaidą (labiau tikėtina, kad tai Voluinėje esančio Kovelio (Kowel) generolas majoras), nes toks Kauno pavieto generolas majoras daugiau niekur neregistruojamas, be to, laiškas rašytas iš Radzino, o tai labai toli nuo Kauno pavieto, kuris tuo metu pats turėjo ruoštis gynybai.

⁵⁵ *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 4, 1794 05 14.

⁵⁶ *LVI A*, f. SA, b. 15287, Upytės pavieto Žemės teismo knyga, l. 556.

⁵⁷ 1794 06 19 Merkinės tvarkomosios komisijos raportas, *BN*, Mf. 442, s. 395.

⁵⁸ *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 4, 1794 05 14.

⁵⁹ Šis generolas majoras, atrodo, buvo paskirtas pačios LATT, nelaukiant rinkimų paviete: ten pat, Nr. 5, 1794 05 18.

Pavietas	Generolas majoras	Išrinkimo data	Patvirtinimo data
Valkavisko	Tadas Sieheni (Tadeusz Sieheni)	–	gegužės 21 d. ⁶⁰
Slanimo ⁶¹		–	–
Slucko ⁶²		–	–
Bresto	Motiejus Frankovskis (Maciej Frankowski)	–	gegužės 15 d. ⁶³
	Andrius Kazanovskis (Andrzej Kazanowski)	–	gegužės 16 d. ⁶⁴
Kobрино	Kazimieras Ruščyčius (Kazimierz Ruszczyć)	–	gegužės 20 d. ⁶⁵
Pinsko	Rokas Chžanovskis (Roch Chrzanowski)	–	birželio 13 d. ⁶⁶
Užupio	–	–	–
Pinsko ⁶⁷	–	–	–
Raseinių	Jonušas Tiškevičius (Janusz Tyszkiewicz)	–	gegužės 21 d. ⁶⁸
Telšių	Antanas Vaitkevičius (Antoni Woytkiewicz)	–	gegužės 24 d. ⁶⁹
Šiaulių	Mykolas Tolvaiša-Steckevičius (Michał Talwosz-Steckiewicz)	iki birželio 16 d. ⁷⁰	–

* Generolą majorą turėjo ir Kuršo kunigaikštystė. Birželio 27 d. sukilėliams užėmus Liepoją juo buvo išrinktas Henrikas Mirbachas (Henryk Mirbach)⁷¹.

Vėlesnį kai kurių paviėtų generolų majorų išrinkimą sąlygojo ne bajorų atsainumas, o tai, kad jų paviete ilgai buvo Rusijos kariuomenė⁷².

⁶⁰ Valkavisko pavietas iš pradžių prašė paskirti generolu majoru Jurgį Grabovskį, tačiau, kadangi jis buvo paskirtas Vilniaus komendantu, LATT paskyrė kitą Valkavisko pavieto pasiūlytą kandidatą – T. Siehenį: *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 7, 1794 05 25.

⁶¹ Slanimo pavietas prisijungė prie sukilimo gegužės pradžioje, tačiau apie pavieto generolą majorą jokių žinių nėra: ten pat, Nr. 3, 1794 05 11.

⁶² Slucko pavietas prisijungė prie sukilimo gegužės pradžioje, tačiau apie pavieto generolą majorą jokių žinių nėra: ten pat.

⁶³ Ten pat, Nr. 5, 1794 05 18; Gegužės 15 d. M. Frankovskiui patentą išdavė ir T. Kosciuszka: *Akty powstania Kościuszki*, t. 3, s. 178.

⁶⁴ *Akty powstania Kościuszki*, t. 3, s. 178.

⁶⁵ Ten pat.

⁶⁶ Ten pat.

⁶⁷ Apie šio pavieto generolą majorą ir tvarkomąją komisiją sukilimo metu žinių nėra.

⁶⁸ *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 15, Dodatek, 1794 06 22.

⁶⁹ 1794 05 24 LATT patentas A. Vaitkevičiui, *LMAB RS*, f. 267–1448, 1794 m. sukilimo Žemaitijoje dokumentų nuorašai, l. 64.

⁷⁰ *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 7, 1794 05 25

⁷¹ 1794 06 27 Kuršo kunigaikštystės sukilimo aktas, *Gazeta Rządowa*, nr 7, 1794 07 07.

⁷² Pavyzdžiui, Breslaujos pavietas, kadangi dalis jo vis dar buvo užimta, o pavieto pagrindinis miestas Breslauja Rusijos kariuomenės suniokotas, savo generolą majorą išsirinko tik gegužės 24 d. Tauragnuose ir tik tą pačią dieną oficialiai prisijungė prie sukilimo: 1794 05 25 Breslaujos tvarkomosios komisijos raportas, *BN*, Mf. 442, s. 329.

Kaip jau minėta, Lietuvos pavietų generolų majorų išrinkimą turėjo patvirtinti LATT. Tačiau taip buvo ne visada. Pasienyje su Lenkija buvę pavietai (Gardino pavietas, o ypač Bresto vaivadijos pavietai) nuo pat sukilimo pradžios palaikė glaudžius ryšius su Lenkijos sukilėliais. Todėl dalies šių pavietų generolus majorus patvirtino T. Kosciūška⁷³, o kai kuriems generolams majorams atskirus patentus išdavė ir Lietuvos Aukščiausioji Tautinė Taryba, ir T. Kosciūška⁷⁴.

Be to, T. Kosciūška Bresto, Gardino pavietuose patvirtino po du generolus majorus ir generolų majorų Žemaičių kunigaikštystėje skyrė Joną Nagurskį (Nagórski)⁷⁵. Nors LATT universaluose ar instrukcijose buvo nurodyta, kad generolai skiriami tik pavietams ir jų turi būti kiekviename po vieną. Dėl šaltinių trūkumo⁷⁶ negalime palyginti šių institucijų Lietuvoje ir Lenkijoje, tačiau galime daryti prielaidą, kad Lietuvos ir Karūnos sukilėliai kiek skirtingai įsivaizdavo pavieto generolo funkcijas. T. Kosciūškos manymu, svarbiausia pavieto generolui majorui buvo kuo greičiau formuoti sukilėlių dalinius ir įjungti juos į reguliarią kariuomenę, o Lietuvoje ne mažiau svarbiu dalyku laikyta ir karinis pavieto administravimas kartu su tvarkomosiomis komisijomis. Mat paviete atskirus būrius galėjo burti ir keli generolai majorai, o administruoti pavieto karinius reikalus – tik vienas, nes tarp kelių generolų majorų neišvengiamai kiltų konfliktas institucijos viduje.

Detaliau išnagrinėti generolų majorų veiklą sudėtinga dėl išlikusių skurdžių šaltinių, tačiau, be jokios abejonės, galima konstatuoti, kad ši pareigybė greitai įsitvirtino pavieto valdžios struktūrose ir ėmė formuoti pavieto karines pajėgas. Pavyzdžiui, jau gegužės 9 d. Upytės pavieto generolas majoras D. Bistramas paskyrė Ignotą Serafinovičių (Serafinowicz) Joniškėlio parapijos rotmistru. Tą pačią dieną jam buvo nurodyta visuose savo parapijos kaimuose surinkti liaudį ir aiškinti jai universalą dėl gynybos. Generolas majoras nurodė rotmistru pasirūpinti, kad, kas turi, apsiginkluotų šaunamaisiais ginklais, o jų trūkstant, ant ilgo koto užmautais kirviais ar dalgiais. Be to, kiekvienas privalėjo turėti odinį maišą, skirtą maistui susidėti kelioms savaitėms. Rotmistru pavesta suregistruoti galinčius prisistatyti su šaunamaisiais ginklais ir sudaryti sąrašą visų, kuriuos galima

⁷³ T. Kosciūška gegužės 20 d. patentais patvirtino Kobrino, birželio 13 d. Pinsko pavietų generolus majorus: *Akty powstania Kościuszki*, t. 3, s. 178.

⁷⁴ Gegužės 15 d. Bresto pavieto generolų majoru M. Frankovskį patvirtino ir LATT ir T. Kosciūška: *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 5, 1794 05 18; *Akty powstania Kościuszki*, t. 3, s. 178. Gegužės 21 d. LATT patvirtino Gardino pavieto generolą majorą K. Jelskį, o gegužės 30 d. T. Kosciūška: *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 7, 1794 05 25; *Akty powstania Kościuszki*, t. 3, s. 181.

⁷⁵ Bresto vaivadijoje, be minėto M. Frankovskio, gegužės 16 d. T. Kosciūška paskyrė A. Kazanovskį, o gegužės 30 d. jį kartu su K. Jelskiu skyrė Gardino pavieto generolų majoru: *Akty powstania Kościuszki*, t. 3, s. 178, 181. J. Nagurskis Žemaitijos kunigaikštystės generolų majoru paskirtas gegužės 28 d.: ten pat, p. 178.

⁷⁶ Žinoma, kad gegužės 8 d. Mazovijos kunigaikštystės Laikinoji taryba išleido įgaliojimus pavietų generolams majorams, tačiau jo turinys nėra žinomas. J. Koveckis tik teigia, kad įgaliojimai buvo „labai platus“: ten pat, t. 2, Krokua, 1918, p. 305; J. K o w e c k i, *Pospolite ruszenie w insurekcji 1794 r.*, s. 136.

apginkluoti, bei nedelsiant sąrašus pristatyti kariuomenės vadovybei. Rotmistras įpareigotas vykdyti visus tolesnius kariuomenės vadovybės nurodymus, už nepaklusnumą ar delsimą grasant karo įstatymais. Šventinėmis dienomis prie parapiinės bažnyčios rotmistro prižiūrima liaudis turėjo būti mokoma bent jau „rikiuotės ir manevravimo pagrindų“. Jam patikėti ne tik parapijos mobilizacijos ir pradinio karinio rengimo klausimai, kartu jis buvo atsakingas už viešąją tvarką, o taip pat už universalų ir kitų valdžios nurodymų skelbimą ir aiškinimą parapijos gyventojams. Tam tikslui jis įpareigotas asmeniškai kiekvieną sekmadienį būti parapiinėje bažnyčioje ir kontroliuoti, kad klebonas skelbtų ir teisingai liaudžiai išaiškintų sukilimo vyresnybės nurodymus. Jis taip pat turėjo prižiūrėti, kad kaimuose ginkluoti valstiečiai išsirinktų sau dešimtininkus, kurie jam būtų tiesiogiai pavaldūs ir paklusnūs⁷⁷.

Panaši situacija buvo ir kituose pavietuose, kurie buvo laisvi nuo Rusijos kariuomenės. Iki gegužės 22 d. dešimtininkai buvo paskirti Telšių paviete⁷⁸. Jau gegužės 19 d., praėjus vos penkioms dienoms po išrinkimo, Ukmergės generolas majoras J. Morikonis informavo Slaptąją deputaciją, kad jis dar nepaskyrė rotmistų į 11 parapijų, tačiau žinant, kad Ukmergės paviete buvo net 41 parapija⁷⁹, nesunku suskaičiuoti, kad per tokį trumpą laiką paskirta $\frac{3}{4}$ rotmistų. Taip pat jau buvo suformuota kanceliarija, kurią sudarė trys asmenys⁸⁰.

Kaip jau minėta, pavieto generolo majoro „būstinė“ turėjo būti pagrindiniame pavieto mieste. Todėl dažniausiai netoli miesto buvo pavieto karinė stovykla, kuri tapdavo pasirengimo kariniams veiksams centru. Joje paprastai buvo koncentruojamos pavieto ginkluotosios pajėgos, prie jos organizuojami maisto ir amunicijos sandėliai sukilėliams aprūpinti.

Tokie centrai pavieto generolo majorui leido geriau kontroliuoti pavieto ginkluotąsias pajėgas, tačiau centralizacija turėjo ir neigiamų pasekmių, nes didelio pavieto pakraščiai nebuvo apsaugoti net nuo mažų priešų dalinių įsiveržimų, o sukilėliai, vietoje to, kad iš karto duotų atkirtį, turėjo kelias dienas praleisti žygyje. Ypač tai pasireiškė sukilimo pradžioje⁸¹, kol nenusistovėjo pavietų ginkluotųjų pajėgų struktūra ir neišaiškėjo organi-

⁷⁷ *LVIA*, f. SA, b. 15287, Upytės pavieto Žemės teismo knyga l. 556.

⁷⁸ 1794 05 22 Telšių tvarkomosios komisijos posėdžių protokolai, *LMAB RS*, f. 267–1448, 1794 m. sukilimo Žemaitijoje dokumentų nuorašai, l. 7.

⁷⁹ R. J a s a s, L. T r u s k a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų surašymas 1790 m.*, Vilnius, 1972, p. 40–43.

⁸⁰ 1794 05 19 J. Morikonio raportas Slaptajai deputacijai, *LVIA*, f. 1135, ap. 14, b. 374, l. 4.

⁸¹ Kaip pavyzdį galima paminėti Ukmergės pavietą, kai pavieto generolas majoras J. Morikonis, gavęs T. Vavžeckio nurodymą (05 19) siųsti Kupiškio ir Pienionių seniūnijos girių sargus prie Biržų, nurodė (05 19) seniūnijų valdytojams pristatyti (05 22) juos į Ukmergę, iš kur šie turėjo vykti Biržų link. Akivaizdu, kad toks nurodymas buvo visiškai neracionalus, nes nuo Pienionių, o juo labiau Kupiškio vykti į Ukmergę, o po atgal keliauti į Biržus būtų užtrukę mažiausiai dvigubai ilgiau, nei iškart žygiuoti į Kuršo pasienį: 1794 05 19 Morikonio raportas Slaptajai deputacijai, ten pat.

zacinės bei veiklos spragos. Vėliau paviatų ginkluotųjų pajėgų susirinkimo vietos galėjo būti paskiriamos įvairiose pavieto vietose⁸². Taip pat buvo steigiami ir sandėliai. Vienas būdavo prie pagrindinio miesto, kiti, jei pavietas didesnis ar buvo gaunamas vyresnybės nurodymas, kurti ir kitose vietose⁸³.

Paviatų generolai majorai veikė ne tik savo pavietuose. Paprastai tai buvo susiję tik su karinėmis operacijomis ir dažniausiai veikiama kaimyniniuose pavietuose. Pavyzdžiui, Raseinių pavieto generolas majoras Jonušas Tiškevičius gegužės pabaigoje (05 24) su pavieto savanoriais ir dalimi šaulių atvyko į Meškučius (Šiaulių paviete) ir kariuomenės vadovybės nurodymu pastojo kelią Rusijos kariuomenės daliniams, besiveržusiems iš Joniškio į Šiaulius⁸⁴.

Gegužės 30 d. LATT, planuodama platesnio masto operaciją prieš Rusijos kariuomenę rytuose, nurodė Trakų, Eišiškių, Merkinės generolams majorams, gavus Vilniaus komendanto Jurgio Grabovskio įsakymą, su karininkais, pavietų bajorais, savanoriais ir kantonistais prisistatyti į Vilnių, o Ašmenos, Lydos pavietų generolams majorams su tokiomis pat pajėgomis – į nustatytas vietas⁸⁵. Generolai majorai savo pavietus tokiu atveju dažniausiai palikdavo tik kelioms savaitėms ar trumpiau, tačiau pasitaikydavo ir išimčių. Kaip antai Kauno pavieto generolas majoras I. Prozoras, kuris keletą mėnesių (nuo gegužės vidurio) su Kauno pavieto savanoriais ir šauliais nuolat dalyvavo kariniuose veiksmuose net ne gretimame paviete, o Kuršo pasienyje, Upytės pavieto ribose.

Paviatų ginkluotųjų pajėgų organizavimo sparta priklausė nuo daugelio aplinkybių: Rusijos kariuomenės buvimo paviete ar arti jo, savos kariuomenės buvimas paviete, kaip greitai gaunami sukilimo valdžios nurodymai ir pan. Tačiau labai svarbios buvo asmeninės generolų majorų savybės: karinė patirtis, energija, iniciatyva, o ne formalus pareigų atlikimas. Iš tokių pavieto generolų majorų galima paminėti K. Jelskį, kuris ne tik sėkmingai organizavo Gardino pavieto ginkluotąsias pajėgas⁸⁶, bet ir pats rašė įvairius patriotinius atsišaukimus, nurodymus pavieto ir net Prūsijos gyventojams. Pasinaudodamas Gardine veikiančia spaustuve, juos platino paviete ir už jo ribų⁸⁷. Vilniaus pavieto

⁸² Gegužės 24 d. Ukmergės pavieto generolas majoras J. Marikonis paskyrė vadinamuosius aliarmo pulkininkus Raguvo ir Šatų traktams. Šie pulkininkai turėjo parinkti susirinkimo vietas (*alarm plac*) parapijoms, pro kurias ejo traktas: 1794 05 24 Morikonio patentai Raguvo, Šatų traktų aliarmo pulkininkams, ten pat, l. 8.

⁸³ Pavyzdžiui, Telšių pavieto generolo majoro A. Vaitkevičiaus nurodymais (06 04) ir (06 08) paviete buvo įsteigti trys sandėliai: Telšiuose, Kartenoje, Salantuose, į kuriuos nuo kiekvieno (visų rūšių) dūmo turėjo būti pristatyta po 1 gorčių ruginių miltų, 4 gorčius avių, 1 kvortą kruopų, ketvirtį svaro druskos, 1 akmenį šieno, 1 svarą lydytų lašinių su spirgučiais, ketvirtį svaro sviesto, 1 sūrį: 1794 06 08 Telšių tvarkomosios komisijos posėdžių protokolai: *LMAB RS*, f. 267–1448, 1794 m. sukilimo Žemaitijoje dokumentų nuorašai, l. 16.

⁸⁴ *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 8, 1794 05 23.

⁸⁵ Ten pat, Nr. 10, 1794 06 04.

⁸⁶ J. K o w e c k i, *Pospolite ruszenie w insurekcji 1794 r.*, s. 250–252.

⁸⁷ K. Jelskio atsišaukimai ir nurodymai (spaudiniai), *BN*, Mf. 72251, 72252, 72261, 72262, 72302, 72308, 72351, 72353, 72354.

generolas majoras T. Korsakas dalyvavo visuose svarbiausiuose J. Jasinskio vadovaujamuose mūšiuose ir žuvo kartu su juo gindamas Varšuvos prieigas Pragoje. Raseinių pavieto generolas majoras J. Tiškevičius, Šiaulių – M. Tolvaiša-Steckevičius, Upytės – D. Bistramas, Ukmergės – J. Morikonis, Kauno – I. Prozoras, derindami tarpusavio veiksmus, sėkmingai stabdė iš Kuršo besiveržiančius Rusijos kariuomenės dalinius⁸⁸. Už tai LATT nutarė (06 07) išleisti universalą su vieša padėka jiems ir šių pavietų piliečiams⁸⁹. Telšių pavieto generolas majoras A. Vaitkevičius užėmė Liepoją ir sėkmingai kontroliavo prekybinį jūros kelią tarp šio ir Klaipėdos uostų, už tai taip pat gavo LATT padėką⁹⁰.

Tačiau tenka pripažinti, kad nereguliuojamųjų pavieto karinių pajėgų nepavyko tinkamai parengti kariniams veiksams. Tam iš dalies buvo pasirengę tik bajorai, kurie sudarė savanorių būrius ar dalyvavo visuotiniame šaukime, ir šaulių būriai, kurie buvo formuojami iš eigulių bei miško sargų, mokančių elgtis su ginklu. Valstiečių, kurie tik sekmadieniais mokėsi karybos pagrindų ar kelias savaites praleisdavo karo stovyklose, per keletą mėnesių parengti nespėta. Trūko ne tik laiko kariniam parengimui, bet ir žmonių, galinčių tokius mokymus organizuoti, kadangi pavietuose (jau nekalbant apie atskiras parapijas) nebuvo pakankamai tikrų karininkų⁹¹, o parapijos karininkams, net tiems, kurie buvo komandiruoti, ne visuomet buvo sumokama alga⁹².

Nereguliuojamųjų dalinių būklę Lietuvoje gerai iliustruoja LATT⁹³ įgaliotinio Lietuvos Juozapo Katilo (Kocielek) pastebėjimai: „Ženkli piliečių dalis dėl gresiančio priesė persekiojimo slepiasi. Didžioji dalis prisistatančių yra be tinkamų ginklų ir žirgų. [...]

⁸⁸ *Gazeta Narodowa Wileńska*, nr 10, 1794 06 04.

⁸⁹ Ten pat, Nr. 12, 1794 06 12.

⁹⁰ 1794 06 01 LATT laiškas ir padėka A. Vaitkevičiui, *LMAB RS*, f. 267–1448, 1794 m. sukilimo Žemaitijoje dokumentų nuorašai, l. 67. Panašią padėką A. Vaitkevičius paskelbė (06 08) ir pavieto gyventojams. Joje A. Vaitkevičius dėkojo ne tik tiems, kurie su ginklu rankose stėjo prieš priešą, tačiau ir tiems, kurie dėl amžiaus, ligų, pareigų, kunigystės nedalyvavo ginkluotoje kovoje, tačiau įvairiais projektais, pasiūlymais prisideda prie sukilimo sėkmės. Tų projektų ir pasiūlymų, matyt, išties buvo ne taip mažai, nes pavieto generolas majoras apgailestavo dėl užimtumo negalįs visiems atsakyti į jų raštiškai pateiktus pasiūlymus: 1794 06 08 Telšių TK posėdžių protokolai, ten pat, 1794 m. sukilimo Žemaitijoje dokumentų nuorašai, l. 18.

⁹¹ 1794 05 19 Ukmergės pavieto generolas majoras J. Morikonis informavo Slaptąją deputaciją, kad jis prie savęs turįs tik vieną karininką ir prašė atsiųsti dar bent vieną karininką, kuris gerai mokėtų organizuoti pratybas: 1794 05 19 J. Morikonio raportas Slaptajai deputacijai, *LVA*, f. 1135, ap. 14, b. 374, l. 4.

⁹² Pavyzdžiui, Prienų pavieto milicijos pulkininkas Jonas Mejeris (Mejer) iki sukilimo numalšinimo likus vos dviem savaitėms, kreipėsi (10 20) į ką tik nauju sukilimo vadu tapusį Tomą Vavžeckį (Wawrzecki) su prašymu apmokėti jam ir kitiems Prienų pavieto milicijos karininkams už tarnybą birželio–spalio mėnesiais. Mat jis su Prienų pavieto kantonistais nuo birželio mėnesio buvo „komandiruotas“ į Vilnių ir kartu su reguliaria kariuomene dalyvavo kariniuose veiksmuose ir nuo to laiko nebuvo gavęs algos, nors Lietuvos kariuomenės vadas generolas M. Vielhorskis, o vėliau ir jį pakeitęs generolas A. Chlevinskis buvo davę nurodymus išmokėti jiems atlyginimus iš kariuomenės lėšų, tačiau jie taip ir nebuvo išmokėti: 1794 10 20 Prienų pavieto milicijos pulkininko J. Mejerio raportas sukilimo vadui [T. Vavžeckiiui], *AGAD*, f. Akta Królestwa Polskiego, b. 247, l. 322.

⁹³ Ši aukščiausioji sukilėlių vadovybė visai Abiejų Tautų Respublikai, T. Kosciuškos nurodymu, pradėjo veikti Varšuvoje gegužės 28 d., *Akty powstania Kościuszki*, t. 1, s. 199.

generolai majorai, rinkti iš civilių, nemoka iki galo įvykdyti vadovaujančio ginkluoto-sioms pajėgoms įsakymų. Iš to aiški išvada, kokia menka pagalba generolui leitenantui Vielhorskiui⁹⁴ iš tokių pavietų pajėgų.⁹⁵

Galima sutikti su J. Katilu, kad daugeliui generolų majorų trūko karinio išsilavinimo ir jie nesugebėjo užtikrinti tinkamo pavieto ginkluotųjų pajėgų parengimo. Tačiau net ir kompetentingiausias pavieto generolas per tokį trumpą laiką negalėjo paversti iki tol užguitą, beteisį valstietį profesionaliu kariu ar bent jau išmokyti gerai valdyti ginklą ir elgtis mūšio lauke. Tai kiek vėliau suprato ir T. Kosciuszka. Todėl jau sukilimui baigiantis iš dalies atsakyta visuotinio karinio pasipriešinimo idėjos ir nuspręsta didinti reguliarią kariuomenę, papildant ją didesniu rekrūtų skaičiumi⁹⁶.

Išvados. Pavietų generolų majorų pareigybės atsiradimą sąlygojo sukilimo orga-nizatorių siekis į ginkluotą kovą įtraukti ne tik kariuomenę, bet ir šalies gyventojus. Šiam tikslui iš dalies pasinaudota sena ATR patirtimi, kai dalis ginkluotųjų pajėgų, paskelbus bajorų visuotinį šaukimą, buvo organizuojama teritoriniu pagrindu. Anks-tesnei formai suteiktas naujas turinys, nes kitaip, nei anksčiau, vėliavininkai, kurių pagrindinė pareiga buvo suburti pavieto bajorus, generolai majorai privalėjo patys or-ganizuoti, parengti pavietų ginkluotąsias pajėgas ir ne vien iš bajorų, o iš visų pavieto gyventojų. Pavietų generolai majorai, bendradarbiaudami su tvarkomosiomis komi-sijomis, vykdė ir kitas funkcijas ar nurodymus, skelbiamus LATT, sukilimo vado bei kariuomenės vyresnybės.

Pavietų generolai majorai buvo išrinkti beveik visuose Lietuvos pavietuose, nepr-ėjus ir mėnesiui po LATT paskelbto universalu dėl šios pareigybės įsteigimo. Sukurtos kanceliarijos turėjo užtikrinti formalią generolų majorų veiklą, o paskirti parapijų ro-tmistrai ir organizuotos žemesnės parapinės grandys – efektyvų jų nurodymų vykdymą visame paviete.

Aktyviausi generolai majorai ne tik organizavo pavietų ginkluotąsias pajėgas, bet patys dalyvavo ginkluotose kovose. Dauguma pavietų dalinių buvo prastos karinės pa-rengties, nes per trumpą laiką nespėta jų apmokyti.

⁹⁴ Generolą leitenantą Mykolą Vielhorskį (Wielhorski) T. Kosciuszka paskyrė (06 01) Lietuvos ginkluotų-jų pajėgų vadu vietoje J. Jasinskio: *Powstanie kościuszkowskie 1794: dzieje militarne*, t. 1, s. 103.

⁹⁵ 1794 07 14 J. Katilo raportas Aukščiausiajai Tautinei Tarybai, *AGAD*, f. Akta Królestwa Polskiego, b. 253, l. 188; J. K o w e c k i, *Pospolite ruszenie w insurekcji 1794 r.*, s. 258.

⁹⁶ J. K o w e c k i, *Pospolite ruszenie w insurekcji 1794 r.*, s. 260–266.

**WHEN STANDARD-BEARERS WERE REPLACED BY GENERALS:
MAJOR-GENERALS OF POWIATS AS NEW FUNCTIONS OF
MILITARY ADMINISTRATION IN 1794**

Summary

EDUARDAS BRUSOKAS

The unsuccessful war with Russia in 1792 revealed that the army of the Polish-Lithuanian Commonwealth was too small. The leaders of the uprising of 1794 realized that even if the still existent army of the Polish-Lithuanian Commonwealth joined the uprising, they had virtually no chance of victory.

The introduction of the functions of the major-generals of powiats was determined by the aspiration of the leaders of the uprising to involve both the military and the civilians into military operations. In order to achieve this aim the time-tested practice of the Polish-Lithuanian Commonwealth when part of the armed forces was organized on the territorial principle by means of the general call-up of the noblemen to arms proved useful. The old form was rendered new content as in contrast to the standard-bearers, whose main duty was to summon the noblemen of the powiat, major-generals had to organize and train armed forces of the powiats which consisted not only of the noblemen but of all the inhabitants of the powiats. Major-generals of powiats, in cooperation with regulation commissions and as their members, had to arrange the announcement of the resolutions of the authorities, organize the military mail service, defend warehouses and execute other commands of the leadership of the uprising and the regular army.

Major-generals were to be elected by sejmiks of powiats and approved by the Supreme National Council of Lithuania. Major-generals of powiats were subordinate to the Secret Deputation. Major-generals were elected in the majority of Lithuanian powiats within a month after the resolution regarding the introduction of the functions was passed in the Supreme National Council of Lithuania. Offices were established to facilitate the formal activities of major-generals and the assigned rotamasters of the parishes as well as the underling parochial links had to see to the execution of the orders in the powiat.

The most active major-generals not only organized the armed forces of powiats but participated in the military operations themselves. The majority of the military units of powiats were undertrained due to the lack of time.

Gauta 2011 m. vasario mėn.

Eduardas Brusokas – istorijos magistras. Vytauto Didžiojo karo muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karybos istorijos skyriaus vedėjas. Mokslinių interesų kryptys – Lietuvos karybos istorija, XVIII a. Lietuvos istorija.

El. paštas: eduardasbr@gmail.com